

Binnen de algemene commissie voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking bestond bij de fracties van de VVD, PvdA, SP, CDA, D66 en GroenLinks de behoefte de Minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking enkele vragen en opmerkingen voor te leggen inzake de rapportage over de economische missies en werkbezoeken die in de eerste helft van 2015 hebben plaatsgevonden (Kamerstuk 34 000 XVII, nr. 46).

De voorzitter van de commissie,
De Roon

De adjunct-griffier van de commissie,
Wiskerke

Inbreng VVD-fractie

De leden van de VVD-fractie hebben met interesse kennisgenomen van de brieven van de Minister over de Economische Missies. De leden van de VVD-fractie hebben hierover nog enkele vragen en opmerkingen.

In de brief van 18 augustus valt te lezen dat voor iedere economische missie uitgevoerd door de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO) een factsheet wordt opgesteld met daarin de belangrijkste uitkomsten van een onder de deelnemers van de missie uitgevoerde evaluatie. De Minister geeft aan dat niet alle bedrijven de vragenlijst hebben ingevuld maar dat zij wel een goede indicatie geven van wat de missie heeft opgeleverd. Kan de Minister aangeven welke bedrijven deze evaluatieformulieren niet hebben ingevuld en waarom niet, bij welke missies dit het geval was en welke andere bij deze missies betrokken bedrijven de evaluatieformulieren wel invulden? Wat wordt er onderzocht om de respons te verhogen?

Als het gaat om het krijgen van een goede indicatie van wat de missies hebben opgeleverd, vragen de leden van de VVD-fractie zich af of deze conclusie getrokken kan worden bij de missies die 50 procent of minder respons kregen bij de evaluatieformulieren. Dit zijn de missies Curaçao en Aruba, Denemarken en de VS. Kan de Minister aangeven hoe zij tot deze conclusie is gekomen?

Gedurende het algemeen overleg Economische Missies en Exportbevordering van 25 februari jl. deed de Minister de Kamer de toezegging om in de voorliggende rapportage de strategie achter de economische missies en inkomende bezoeken uiteen te zetten. In de brief van 18 augustus geeft de Minister aan de Kamer separaat te informeren. Wanneer kan de Kamer deze strategie verwachten?

De leden van de VVD-fractie vinden het opvallend dat bij een deel van de missies, te weten de missies naar China, India, Japan, Kazachstan, Marokko/Tunesië/Algerije, China, Denemarken, Noord-Duitsland, Verenigde Arabische Emiraten (IDEX), VS en Zuid-Afrika, meer dan de helft van de deelnemende bedrijven aangaf te verwachten geen zakelijke overeenkomsten te sluiten. Kan de Minister aangeven wat hieraan ten grondslag zou kunnen liggen?

Kan de Minister aangeven waarom aan de missie naar India alleen bedrijven deelnamen die al concreet zaken deden op deze markten? Welke verklaring is te geven voor het feit dat er bij sommige missies weinig bedrijven deelnemen die nog geen zaken deden op deze markten? Wat onderneemt het ministerie om dergelijke bedrijven zo volledig mogelijk te betrekken en te informeren over kansen die missies kunnen bieden?

Inbreng PvdA-fractie

De leden van de PvdA-fractie hebben met belangstelling kennisgenomen van de rapportage Economische Missies, eerste helft 2015. Graag brengen zij het onderstaande in.

De leden van de PvdA-fractie moedigen de Minister van harte aan om door te gaan met de vele handelsmissies die zij de afgelopen jaren heeft begeleid. De Nederlandse economie trekt weer aan, en het staat als een paal boven water dat dit te danken is aan toenemende handel.

De leden van de PvdA-fractie willen het kabinet echter ook wijzen op een minder kleurrijk gegeven dat de laatste tijd toeneemt; het aantal crises. Geconfronteerd met onrust aan de Europese grenzen, de binnenlanden van Afrika, het Midden-Oosten en doorwoekerende klimaatverandering, loopt de druk op multilaterale organisaties verder op. Nederland stond aan de wieg van de VN en diens gelieerde organisaties. Deze globale spelers zijn de enige die de crises van de 21e eeuw kunnen temmen. Als internationaal georiënteerd land mogen we dat niet wegwerpen en ons beperken tot het bilateraal warmhouden van handelslijntjes. Het is goed dat we daarbij keer op keer aandacht vragen voor mensenrechten- en milieuschendingen, maar wie de grondoorzaken niet aanpakt blijft achter de feiten aanlopen. Zo stelde de Wereldbank onlangs dat wanneer we er niet in slagen klimaatverandering een halt toe te roepen, over 15 jaar 100 miljoen extra mensen in armoede leven. Als we onze strijd voor een eerlijke wereld willen winnen, moeten we het onder druk staan van de VN en aanverwanten omzetten in een daadkrachtig mandaat. De leden van de PvdA-fractie roepen de Minister, en met haar het gehele kabinet, op om zich steviger in te zetten voor deze organisaties.

De leden van de PvdA-fractie hebben kennisgenomen van de rapportage Economische Missies eerste helft 2015 die de Minister de Kamer toezond (18 augustus jl.). De leden van deze fractie vinden dat Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (IMVO) een onmiskenbaar geïntegreerd onderdeel van handelsmissies moet zijn. De Minister geeft aan deze gedachte te delen. Sterker nog, IMVO wordt als «rode draad» genoemd, die daardoor soms niet eens meer expliciet behandeld hoeft te worden. De leden van de PvdA-fractie gaan daar graag iets dieper op in. In de brief van 28 september jl. schrijft de Minister dat deelnemende bedrijven voorafgaand aan de missie een plan van aanpak moeten maken met als doel het mitigeren en/of wegnemen van IMVO-risico's in hun ketens. Wordt daarbij ook expliciet vermeld wat de bedrijven op dat moment al doen op dit gebied? Met andere woorden, hoe zij handen en voeten geven aan hun verantwoordelijkheid om de OESO-richtlijnen na te leven?

De leden van de PvdA-fractie menen dat een koppeling met de IMVO-convenanten, die dienen te worden afgesloten met sectoren waar volgens KPMG en diens risicoanalyse de grootste risico's zitten, logisch is. De rapportage lezende, zien de leden van de PvdA-fractie deze koppeling echter niet terug. Klopt het dat bedrijven uit dergelijke sectoren mee op missie kunnen terwijl zij zich niet aansluiten bij convenanttrajecten? Dat lijkt de leden van de PvdA-fractie namelijk een opmerkelijk gegeven, en misschien wel een gemiste kans in relatie tot de overige inspanningen van de Minister om bedrijven te betrekken bij convenanten. De leden van de PvdA-fractie horen graag hoe de Minister hier tegenaan kijkt. En of zij mogelijkheden ziet om deze bedrijven, al dan niet via de RVO, naast de bestaande IMVO-verplichtingen voor missies, ook bij convenanttrajecten aan te laten sluiten.

In het kader van het betrekken van maatschappelijke organisaties bij economische missies, kennen de leden van de PvdA-fractie de goede ervaringen die de Minister heeft met multi-stakeholdermissies. Denk aan de laatste missie naar Bangladesh. Uit de rapportage blijkt echter dat het betrekken van bijvoorbeeld ngo's en vakbonden nog altijd eerder de uitzondering in plaats van de regel is. Wat weerhoudt de Minister ervan om bij elke missie actief gebruik te maken van de waardevolle kennis die het maatschappelijk middenveld kan toevoegen? Zowel in de voorbereiding in Nederland, als lokaal tijdens de missies.

In het vorige AO Economische Missies zei de Minister naar meer gezamenlijke activiteiten tussen ngo's en bedrijven tijdens missies toe te willen werken. De leden van de PvdA-fractie horen graag in hoeverre dit is gelukt, en welke rol lokale ngo's en vakbonden daarbij spelen. De leden van de PvdA-fractie zouden in dit licht graag zien dat de Minister in haar volgende rapportages en verslagen van de missies specifiek ingaat op de mate van betrokkenheid van zowel Nederlandse als lokale organisaties.

Begin december begeleidt de Minister een handelsmissie naar Turkije. Een land dat op tal van fronten momenteel internationale afspraken nalaat. De leden van de PvdA-fractie zien deze reis als een kans om een sterk signaal af te geven. Zowel aan de overheid als aan het bedrijfsleven, wat voor een belangrijk deel bestaat uit spelers in de productieketens van Nederlandse bedrijven. De leden van de PvdA-fractie hebben er alle vertrouwen in dat de Minister de Turkse overheid op diplomatieke wijze op haar verantwoordelijkheden wijst. En is daarbij des te benieuwder naar welke rol de Minister toedicht aan deelnemende bedrijven en organisaties. Verwacht zij van deelnemers dat zij zich openlijk uitspreken over waar zij in het kader van IMVO, noem het normen en waarden, voor staan? Wordt van hen bijvoorbeeld verwacht dat zij in dit land, waar veelvuldig misstanden in ketens zijn aangetroffen (denk aan de hazelnootpluk), IMVO(-zorgen) expliciet bespreken met potentiële handelspartners?

Naast het maatschappelijk middenveld zien de leden van de PvdA-fractie ook kansen in het betrekken van migranten, diaspora, bij missies. Zij kunnen fungeren als effectieve bruggenbouwers met hun landen van herkomst. Op dit moment vormen zij geen specifieke doelgroep die actief wordt betrokken bij missies. Een gemiste kans, gezien de Nederlandse inzet op kennisuitwisseling en het aanjagen van lokaal ondernemerschap. Ziet de Minister manieren om diaspora in de toekomst actief te betrekken bij economische missies?

Inbreng SP-fractie

De leden van de SP-fractie hebben kennis genomen van de agenda en stukken behorende bij dit schriftelijk overleg. Zij hebben hierover enkele vragen.

De leden van de SP-fractie lezen in de brief en de bijbehorende bijlagen verschillende malen dat deelnemers aan economische missies zijn voorgelicht over de MVO-situatie in de desbetreffende landen. Deze leden lezen dit echter niet bij elke economische missie nadrukkelijk in het verslag. Zij zijn benieuwd in hoeverre dit voorafgaand aan elke economische missie geschiedt en welke rol het principe van due diligence gestalte krijgt binnen deze bijeenkomsten. Tevens vragen de leden het kabinet toe te lichten waarom de MVO-informatie over arbeidsomstandigheden in China op de website van RVO.nl dit principe niet ten volste lijkt te ondersteunen. De leden van de SP-fractie zijn tevens benieuwd op basis van welke criteria bedrijven worden geselecteerd of uitgenodigd voor deelname aan economische missies en of rapportage over due diligence door bedrijven een rol heeft in hun selectie. Daarnaast zijn deze leden benieuwd naar de beweegredenen om regelmatig bedrijven uit risicosectoren uit te nodigen op een economische missie mee te reizen, zoals bijvoorbeeld NXP tijdens de missie naar China. Ook zijn deze leden benieuwd of bedrijven uit risicosectoren die deelnemen aan economische missies wordt gevraagd of zij het IMVO-convenant voor hun sector willen ondertekenen? Als laatste zijn deze leden benieuwd in hoeverre non-gouvernementele organisaties worden betrokken bij de organisatie van missies.

De leden van de SP-fractie lezen dat de regering intensief contact heeft gehad met Cisco, ook op het vlak van mensenrechten en MVO. Deze leden vragen de regering om aan te geven hoe dit bedrijf scoort op omgang met mensenrechten en of hieraan een voorbeeld moet worden genomen door Nederlandse elektronikaproductanten. Indien dit niet het geval is vragen deze leden de regering toe te lichten waarom gekozen is om dergelijke banden met Cisco aan te knopen.

De leden van de SP-fractie lezen in het verslag over de economische missie naar de Verenigde Arabische Emiraten dat 5 van de 20 deelnemende bedrijven gespecialiseerd is in duurzame energie. Deze leden zijn benieuwd naar hoeveel van bedrijven gespecialiseerd zijn in energie uit niet-duurzame bron. Tevens zijn deze leden benieuwd naar de mate waarin de positie van met name Zuid-Aziatische arbeidsmigranten in de Verenigde Arabische Emiraten (VAE) aan bod is gekomen tijdens de gesprekken over MVO en mensenrechten.

De leden van de SP-fractie lezen dat bij de economische missie naar China in maart mensenrechten aan bod zijn gekomen en dat president Ji Jinping van mening was dat de aandacht ervoor geleid heeft tot wederzijds vertrouwen en begrip. Deze leden vernemen graag van de regering op welk soort begrip de Chinese president doelt en of het wederzijdse begrip schending van mensenrechten betreft. Tevens vernemen deze leden graag of de regering van mening is dat aan Nederlandse zijde dit begrip ook bestaat.

Inbreng CDA-fractie

De leden van de CDA-fractie danken de Minister voor het toezenden van de rapportage van economische missies en werkbezoeken. Zij hebben daar nog enkele opmerkingen bij en vragen over.

Met betrekking tot welke bezoeken is de Minister zeer tevreden over het bereikte resultaat ten opzichte van de doelstellingen, en welke missies vond zij minder geslaagd en waarom? Herkent zij, net als de leden van de CDA-fractie, de positieve resultaten van de missies naar China? Wat betekenen deze resultaten voor de keuzes van missies het komende jaar?

Uit de evaluaties blijkt dat de resultaten per missie uiteen lopen. De leden van de CDA-fractie constateren echter wel een rode draad in het achterblijven van het wegnemen van handelsbelemmeringen. De deelnemers aan de missies tonen zich weinig enthousiast over het bereiken van deze doelstelling. Zo gaf geen enkele deelnemer aan de missie naar India in november 2014 aan dat de missie had bijgedragen aan het wegnemen van handelsbelemmeringen. Herkent de Minister deze constatering van de leden van de CDA-fractie? Ziet de Minister op dit punt ook een rol voor haarzelf weggelegd? Zo ja, hoe denkt de Minister deze rol in te gaan vullen tijdens komende missies?

De leden van de CDA-fractie verbazen zich over het feit dat er in de eerste helft van dit jaar geen inkomende economische bezoeken zijn geweest. De leden van de CDA-fractie hechten veel waarde aan het ontvangen van missies uit andere landen en mogelijke partnerbedrijven. De Minister gaf in het algemeen overleg Economische Missies en Exportbevordering van 25 februari jl. aan dat Nederland een «strategischer uitnodigingsbeleid» zou moeten hebben. Hoe rijmt zij deze uitspraak met de constatering dat er geen enkel economisch bezoek geweest is? Wat gaat de Minister hier aan doen? Welke plannen heeft de Minister om economische bezoekers uit te nodigen?

In december brengt de Minister met een bedrijvendelegatie een bezoek aan Turkije. De leden van de CDA-fractie zijn benieuwd naar de doelstellingen van de missie en de verwachtingen van dit bezoek? In hoeverre verwacht de Minister dat het adresseren en bespreken van bijvoorbeeld mensenrechten en persvrijheid een rol zal spelen tijdens het programma? Wat is de inzet van de Minister hierop? Komt de Minister tijdens de missie ook te spreken over de rol van Turkije in de vluchtelingencrisis?

De leden van de CDA-fractie hebben ook nog een aantal vragen over maatschappelijk verantwoord ondernemen voor en tijdens missies. In het vorige algemeen overleg heeft de Minister toegezegd dat zij zou kijken naar de verslaglegging over MVO op geaggregeerd niveau. De leden van de CDA-fractie zien dit niet terug. Wat is daarvan de reden? En wanneer mogen wij deze verslaglegging ontvangen?

Het MVO Platform heeft een lijst van haar eigen ervaringen gemaakt over hoe MVO voor of tijdens missies aan de orde is gekomen. De leden van de CDA-fractie zien daarin een verschil in ervaring ten opzichte van de bevindingen van de Minister, terwijl zij wel waarde hechten aan het actief inzetten op MVO door deelnemende bedrijven. Moet hieruit de conclusie getrokken worden dat MVO niet structureel is ingebed in de missies? Herkent de Minister de ervaringen van leden van het MVO Platform? Klopt het dat maatschappelijke organisaties niet altijd betrokken worden in het voorprogramma en in de missie zelf? Is de Minister tevreden over de rol die MVO speelt tijdens de missies, met name naar de risicolanden? Welke verbeterpunten ziet de Minister op dit punt?

Er bereiken de leden van de CDA-fractie zeer positieve geluiden over de multistakeholderreis naar Bangladesh. Herkent de Minister dit? Welke lessen trekt de Minister uit de ervaringen van deze reis?

Inbreng D66-fractie

De leden van de D66-fractie hebben met belangstelling kennisgenomen van de brief van de regering over de economische missies/werkbezoeken die hebben plaatsgevonden in de eerste helft van 2015. Zij hebben hierover nog enkele vragen en opmerkingen.

De leden van de D66-fractie valt op dat de respons die de basis vormt voor de factsheets vrij laag is. Percentages van 60 procent en lager zijn niet ongebruikelijk. Ook de Minister geeft toe dat niet alle bedrijven de vragenlijst invulden. Kan de Minister toelichten waarom niet alle bedrijven de vragenlijst invulden? Zo nee, waarom is daar geen navraag naar gedaan? Op welke manier worden de resultaten van de factsheets ingezet bij de beoordeling van de economische missie en de voorbereiding van aankomende missies?

De leden van de D66-fractie vragen welk beleid er precies geldt voor bekendmaking van economische missies en staatsbezoeken. Hoe lang van tevoren wordt een missie op de agenda economische bezoeken online geplaatst? Wanneer is duidelijk welke bewindspersoon daaraan deelneemt? Op welk moment wordt met een uitgaand staatsbezoek door de Koning naar buiten getreden?

De leden van de D66-fractie spreken hun waardering uit voor de missies waarbij de Nederlandse handelspositie in het buitenland is versterkt. Daarbij vinden de voornoemde leden het van groot belang dat bij elke missie aandacht uitgaat naar de mensenrechtensituatie in het bezochte land. In de rapportages lezen zij veelal dat het onderwerp besproken is zonder dat daarbij uitkomsten of resultaten vermeld worden. Kan de

Minister concretiseren welke resultaten geboekt zijn met de besprekingen gedurende de missies en verduidelijken waarom het onderwerp in bijvoorbeeld de VAE en Oman slechts zeer summier aan bod lijkt te zijn geweest? En wat is er bij het recente bezoek van Minister Kamp aan Saoedi-Arabië aan mensenrechten besproken met welke afspraken tot gevolg?

De leden van de D66-fractie vragen of, en zo ja op welke manier, de Minister de kinderarbeid in de informele sector heeft aangekaart? Kan de Minister eveneens toelichten wat de huidige stand van zaken is met betrekking tot vakbondsregistratie in Bangladesh? Hoe is de inzet hierop van de Nederlandse multi-stakeholdermissie vormgegeven en heeft dit geholpen te komen tot een verbeterde verhouding tussen werkgevers en arbeiders?

Daarnaast constateren voornoemde leden van de D66-fractie dat er in Duitsland geen aandacht is geweest voor MVO/mensenrechten. De leden begrijpen dat de uitdagingen in Duitsland op deze gebieden kleiner zijn dan in andere landen. Toch vragen zij of mensenrechten en MVO niet konden worden aangekaart door te zoeken naar mogelijkheden om samen te werken ter verbetering van deze kwesties? Dit is immers ook wat in het bezoek aan Denemarken gebeurt is. Als dit het geval is, zal bij een toekomstige missie naar een Europees land meer aandacht naar deze samenwerkingsmogelijkheden uitgaan?

De leden van de D66-fractie vragen wanneer de rapportage van het recente staatsbezoek aan China verwacht kan worden? Deze leden zijn benieuwd naar de wijze waarop Minister Koenders en staatssecretarissen Van Rijn en Dijkzema mensenrechten hebben besproken tijdens hun bezoek aan China.

Inbreng GroenLinks-fractie

De leden van de GroenLinks-fractie zijn verheugd over de integratie van ontwikkelings- en milieudoelen in Nederlandse economische missies. Zij kunnen zich vinden in de uitspraak van Amnesty directeur Eduard Nazarski «Handel mag nooit een excuus zijn om mensenrechten niet aan de orde te stellen» en vinden dat dit evenzo moet gelden voor milieudoelen. Wat de leden van de GroenLinks-fractie betreft moeten handelsmissies in nog grotere mate MVO-doelen, als de internationale OESO-richtlijnen, uitdragen en de implementatie ervan bevorderen. Met betrekking tot de implementatie van dergelijke richtlijnen, moet Nederland middels economische missies nauwe samenwerking met andere landen nastreven.

De leden van de GroenLinks-fractie willen graag dat de regering verduidelijkt op basis waarvan een uiteindelijke selectie gemaakt wordt van partijen die zich aansluiten bij een economische missie. Is het kabinet het met hen eens dat het zinvol is om een gedegen balans tussen commerciële en niet-commerciële contacten te maken tijdens handelsmissies? Is het kabinet bereid om ook non-profit organisaties toegang te bieden tot Nederlandse handelsmissies?

In de rapportage wordt aangegeven dat het voor Tunesië en Algerije de eerste uitgaande bedrijvenmissie op ministerieel niveau was sinds de «Arabische Lente» (p.1). De onderdelen van het programma lezende, is er aan het onderwerp democratische staatsvorming in de missie echter geen aandacht besteed. Is de nasleep van de «Arabische Lente» met betrekking tot het handelsbeleid van Algerije en Tunesië helemaal niet ter sprake gekomen, zo ja, waarom niet? Hebben de politieke veranderingen in deze

landen volgens het kabinet invloed op onze handelsrelaties, zo ja, op welke manier?

De leden van de GroenLinks-fractie vinden het jammer dat er in de rapportage van economische missies naar westerse bondgenoten als de Verenigde Staten en Canada wordt gerapporteerd dat de uitdagingen op het gebied van mensenrechten en MVO beperkt zijn. De leden van de GroenLinks-fractie zien in de missies juist mogelijkheden om samen te werken aan de implementatie van internationale MVO- en mensenrechtenrichtlijnen door transnationale ondernemingen uit ons land en landen als de VS en Canada. Is het kabinet het met de leden van de GroenLinks-fractie eens dat er op deze manier ook aandacht moet worden gevraagd voor MVO- en mensenrechtenvraagstukken bij handelsmissies naar westerse bondgenoten?

Uit de rapportage over de economische missie naar de Verenigde Arabische Emiraten (VAE) en Oman blijkt dat in de VAE energie, zowel fossiel als duurzaam, de grootste en belangrijkste sector blijft (p.4). De leden van de GroenLinks-fractie vragen de Minister hoe de verhouding fossiel-duurzaam eruit ziet in onze handelsbetrekkingen met de VAE. Welke belangen wil het Nederlands bedrijfsleven verwerven in de olie-industrie in dit land? In welke mate versterkt dit de economische afhankelijkheid van de winning en de verkoop van fossiele brandstoffen? Bent u het met de leden van de GroenLinks-fractie eens dat er op het gebied van energie tegenstrijdige handelsdoelen zijn gepromoot bij de handelsmissie? Waarom heeft de Minister niet de afweging gemaakt om in de missie alleen op het gebied van duurzame energie de handelsbanden aan te halen met de VAE?

Dezelfde vragen hebben de leden ook ten aanzien van het recente bezoek van de Minister van Economische Zaken aan Saoedi-Arabië. Is er tijdens dit bezoek gesproken over de erbarmelijke mensenrechtensituatie in het land? Zijn er individuele zaken aan de orde gesteld en ontmoetingen met mensenrechtenverdedigers georganiseerd? Zijn er in het kader van deze missie nieuwe economische contacten aangegaan binnen de olie- en gasindustrie?

Waarom wordt er uit de handelsmissie naar Bangladesh van 14 tot 18 maart (p.7) niets gerapporteerd over MVO en mensenrechten, en met name de implementatie van richtlijnen op deze gebieden? Is er door de Minister een bewuste keuze gemaakt om deze thema's geen onderdeel van deze missie te maken en waarop berust de keuze?

De leden van de GroenLinks-fractie zijn blij dat er in de handelsmissies aandacht is voor kennisuitwisseling omtrent duurzame energie. Zij vragen de Minister uit te leggen welke kennis en ervaring is opgedaan en wat Nederland doet met de opgedane kennis over de energietransitie in beide landen. Uit de rapportage blijkt dat er in Duitsland bijvoorbeeld een seminar werd gehouden over «gedeelde uitdagingen met betrekking tot offshore windenergie» (p. 9). Wat zijn die gedeelde uitdagingen en kan de Minister meer vertellen over de resultaten van het programmaonderdeel over Europese energietransitie in handelsmissies in Europa? Is er ook gesproken over de mogelijkheid van een netwerk op de Noordzee tussen windparken?